

**НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ ПІДПРИЄМСТВА-ЕКСПОРТЕРА ЯК ЧИННИК
ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА СВІТОВОМУ РИНКУ**

Традиційно найбільш важливими ресурсами промислового підприємства вважаються його матеріальні активи, особливо ті, що мають фізичну форму (основні засоби) та капітал. Саме вони забезпечують підприємству створення цінностей і формують стійкі конкурентні переваги. В той же час, швидкозмінність і непередбачуваність зовнішнього середовища, вимоги щодо прозорості інформації щодо економічного і фінансового стану підприємства, змушують останніх шукати такі джерела конкурентних переваг, що практично не можливо відстежити за звітністю (балансом) підприємства, і які, не зважаючи на це, роблять значний внесок у забезпечення позитивного результату діяльності. Посилення конкурентного тиску на всіх світових товарних ринках змушує також і українських виробників шукати нових шляхів у підвищенні конкурентоспроможності своєї продукції. Одним із нових сучасних напрямків здійснення таких перетворень використання нематеріальних активів як важливого чинника підвищення конкурентоспроможності продукції.

Актуальність теми статті пов'язана з недостатнім рівнем розробки даного питання та необхідністю систематизації інформації щодо нематеріальних активів підприємства, підвищення ефективності їх використання й оцінки впливу на рівень конкурентоспроможності продукції промислових підприємств на світових ринках. Дослідженню нематеріальних активів приділяли увагу у своїх працях такі науковці, як Болух М.А., Бланк І.А., Е. Брукінг, Мендрул О.Г., Мних Є.В., Савицька Г.В., Чумаченко М.Г. Так, розглядаючи питання кругообігу необоротних активів підприємства Крайник О.П., Барвінська Є.С. наголошують, що необоротні активи підприємства беруть участь у виробничих і господарських процесах підприємства й вартість цих активів розподіляється протягом терміну експлуатації і включається у вартість виготовленої продукції, що досягається за допомогою процесу амортизації [5, с. 66]. Проводячи аналітичне дослідження, необхідно мати на увазі, що необґрунтоване зростання нематеріальних активів призводить до зменшення оборотного капіталу, зниження поточної ліквідності та уповільнення оборотності капіталу. Аналіз структури вибуття нематеріальних активів здійснюється за напрямками: списання після закінчення строку служби; списання раніше встановленого строку служби; продаж виняткових прав; безоплатна передача нематеріальних активів [6, с. 331].

Не зважаючи на достатню увагу з боку наукового співтовариства до питань нематеріальних активів, все ще залишається не визначеною проблема теоретичного обґрунтування складових нематеріальних активів підприємства та їх ефективного використання з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції на світових ринках. Не досліджені особливості управління нематеріальними активами на гірничозбагачувальних підприємствах, обумовлені специфікою як експортної орієнтації виробництва так і його прив'язкою до джерел природних ресурсів.

Метою статті є визначення змісту, що вкладається в поняття нематеріальних активів, дослідження особливостей їх використання українськими підприємствами-експортерами – виробниками залізорудної сировини, та визначення стану й загального впливу нематеріальних активів на ефективність їх експортної діяльності.

Західні економісти ще на початку 90-х рр. ХХ ст. наголосили, що для отримання конкурентних переваг на світовому ринку підприємствам необхідно сконцентрувати увагу на наявних в них нематеріальних активах [2, с. 79]. Д. Нортон та Р. Каплан зазначають, що нематеріальні активи – це основне джерело стійкого створення вартості. Дослідження американців доводить, що на початку ХХІ століття вже 40% вартості компаній не відображено у їх балансі, для компаній, що спеціалізуються на випуску високотехнологічної продукції ця частка становить навіть 50%. І це є вартістю саме їх нематеріальних активів. Також американські вчені акцентують увагу на думці про те, що нематеріальні активи є головними двигунами зростання і цінності компаній у більшості секторів економіки [2, с. 79]. Таким чином, лише відставання української економіки у створенні та розвитку ринкових механізмів обумовлює недостатню увагу промислових підприємств до використання нематеріальних активів і концентрацію уваги з приводу підвищення ефективності діяльності переважно на використанні активів матеріального характеру. Особливо це стосується підприємств гірничовидобувного комплексу, економічна і фінансова міць яких здебільшого обумовлена забезпеченістю та умовами доступу до

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

природних багатств. Складність і багатогранність нематеріальних активів підприємства призводять до того, що різні аспекти їх використання, відтворення, оцінки, оподаткування і т.і. регулюються різноманітними законодавчими актами, що призводить існування багатьох визначень цього поняття.

Відповідно до статті 139 Господарського Кодексу України, нематеріальні активи є частиною майна підприємства. Саме тому, вони мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі (принаймні ті складові нематеріальних активів, виникнення яких може бути відображене засобами бухгалтерського обліку). Згідно Закону України «Про оподаткування підприємств», нематеріальний актив – об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку.

Порівняємо визначення нематеріальних активів, що пропонує українське законодавство (табл. 1).

Таблица 1

Визначення нематеріальних активів за українським законодавством

Нормативно-законодавчі акти України	Зміст поняття нематеріальних активів
Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств»	Це об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку
Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»	Тотожне попередньому
Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Правил застосування Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств»	Це вартість об'єктів промислової та інтелектуальної власності, а також інших аналогічних прав, визнаних об'єктом права власності конкретного підприємства. До таких об'єктів та прав належать: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, торгові марки, об'єкти авторських прав, програмне забезпечення обчислювальної техніки, гудвіл, «ноу-хау» тощо
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств»	Тотожне попередньому
Міністерство Фінансів України Наказ «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку»	Це немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований
Постанова Правління Національного Банку України «Інструкція з бухгалтерського обліку основних засобів та нематеріальних активів комерційних банків України»	Це активи, що використовуються в діяльності установи банку та забезпечують певні права, але не існують фізично. Нематеріальні активи є засобами довгострокового користування, але фізично не існують. До них належать патенти, авторські права, програмне забезпечення і таке інше
Постанова Правління Національного банку України «Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України» (частина 12) N 388	Це вартість придбаних банком прав користування землею, об'єктами промислової та інтелектуальної власності, а також інших майнових прав, що визнаються об'єктом права власності банку і приносять доход
П(С)БО № 8	Це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам

Таким чином, розглянуті визначення мають розбіжності щодо складових нематеріальних активів та збігаються у особливості їх використання та нематеріальності форми існування. Світовий досвід доводить, що набуття переваги над конкурентами у вигляді додатної ринкової вартості (market value added – MVA) можливо за рахунок використання нематеріальних активів, які створюють можливість для того, щоб підприємство могло стати власником:

ефективного виробництва (економія на витратах та на різноманітті асортименту, перевага у технології, TQM, ефективні контракти із постачальниками і т.і.), зареєстрованих прав власності (патенти, бренди, права власності),

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

особливості попиту (зростаючі ринки),
високоєфективного менеджменту).

Головним із шляхів набуття нематеріальних активів є їх створення завдяки власним зусиллям підприємства. Чинники, що генерують нематеріальні активи, згруповані за основними джерелами, показані у табл. 2 [2, с. 81].

Таблиця 2

Чинники, що генерують нематеріальні активи

Генеруючі нематеріальні активи	Фінансові індикатори формування	Не фінансові індикатори формування
Людський капітал	Витрати на освіту і розвиток, Витрати на виплату заробітної плати, Витрати на найм	Кількість співробітників, Вікова структура, Рівень освіти, Рівень заробітної плати
Внутрішня структура	Витрати на інформаційні технології, Витрати на соціальну відповідальність, Витрати на TQM	Плинність персоналу, Кількість комп'ютерів/кількість співробітників, Постійний/змінний персонал
Зовнішня структура	Витрати на маркетинг, Витрати на підтримку відносин з контрагентами, Сітьові витрати	База клієнтів База постачальників, Рівень задоволеності клієнтів, Рейтинг роботодавців

Останні дослідження західних вчених все більше ототожнюють нематеріальні активи й інтелектуальний капітал підприємства, спираючись на уяву про те, що головним джерелом носієм нематеріального активу є людина-фахівець у своїй галузі та її зусилля щодо створення такого активу.

Інтелектуальна суть нематеріальних активів висвітлена у працях британського вченого Е. Брукінга [1], який вважає, що в третьому тисячолітті найбільшу цінність матимуть такі складові, як кваліфікація робітників, відома торгова марка, передові технології, корпоративна культура.

Е. Брукінг розглядає підприємство як суму матеріальних активів та інтелектуального капіталу, причому під інтелектуальним капіталом він розуміє:

1) ринкові активи (торгові марки, повторюваність контрактів, портфель замовлень, канали розподілу, різноманітні контракти та угоди такі як ліцензія, франшиза тощо);

2) інтелектуальну власність як актив, що включає ноу-хау, промислові та торгові секрети, патенти та різноманітні авторські права;

3) людські активи – сукупність індивідуальних та колективних знань співробітників підприємства, їх творчих здібностей, вміння вирішувати проблеми, лідерські якості, підприємницькі та управлінські навички;

4) інфраструктурні активи або технології, методи та процеси, які роблять роботу підприємства взагалі можливою.

Дещо іншу точку зору щодо нематеріальних активів демонструють Д. Нортон та Р. Каплан, більш відомі як автори «збалансованої системи показників» [3], які пропонують розглядати нематеріальні активи як основне джерело створення вартості підприємства та поділяють їх на три складові:

1) людський капітал (вміння, талант, знання);

2) інформаційний капітал (бази даних, інформаційні системи, мережі та технології);

3) організаційний капітал (культура, лідерство, відповідний персонал, робота в команді, управління знаннями).

Отже, відповідно до п. 4 П(С)БО 8 нематеріальним активом є немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований і утримується підприємством з метою використання протягом періоду більш одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях або надання в оренду іншим особам.

Багато об'єктів, які відбиваються на балансі підприємства, по своїй природі нематеріальні, але не відносяться до нематеріальних активів. Тому зазначимо, що нематеріальні активи – це активи, які не мають матеріальної форми, за винятком грошових коштів та їх еквівалентів, а також дебіторської заборгованості. Згідно українського законодавства нематеріальними активами вважаються тільки ті з них, які можна ідентифікувати. Ідентифікованими вважаються нематеріальні активи, які можуть бути придбані або продані окремо від інших активів підприємства. Звідси виникає проблема із оцінкою гудвілу українського підприємства. Тривалість використання нематеріальних активів є більшою за один рік.

Є багато різних типів і класів нематеріальних активів, але найчастіше у світовій практиці їх класифікують за шести основними категоріями [4]:

1. Нематеріальні активи, пов'язані з ринком. Активи, які в основному використовуються в маркетингу, при просуванні товарів і послуг. Це торговельні марки, фірмові імена, газетні заголовки, доменні імена тощо.

2. Нематеріальні активи, пов'язані із замовником. Утворюються в результаті взаємодії з партнерами. Наприклад, список замовників (клієнтів), невиконаних замовлень і т.і.

3. Нематеріальні активи, пов'язані з мистецтвом. Авторські права на літературні, музичні добутки, картини, фотографії, відео- і аудіовізуальні матеріали.

4. Нематеріальні активи, пов'язані з договором (контрактом). Представляють вартість прав, що впливають із договору (контракту). Наприклад, франшиза, ліцензії, дозвіл на будівництво, право на радіомовлення.

5. Нематеріальні активи, пов'язані з технічними й прикладними науками інновацією й технічним прогресом. Наприклад, запатентовані технології й секрети виробництва («ноу-хау»).

6. Гудвіл. Його називають самим нематеріальним з нематеріальних активів через те, що він просто «удрукований» у підприємство. Гудвіл може бути проданий тільки разом з підприємством. Усі нематеріальні активи, які важко ідентифікувати або оцінити, відносять до гудвіла.

Проте, сучасний рівень забезпеченості українських експортерів залізорудної сировини нематеріальними активами свідчить про їх незначний вплив на ефективність експортної діяльності. Інформацію щодо динаміки величини нематеріальних активів гірничозбагачувальних комбінатів Криворізького регіону подано на рис. 1.

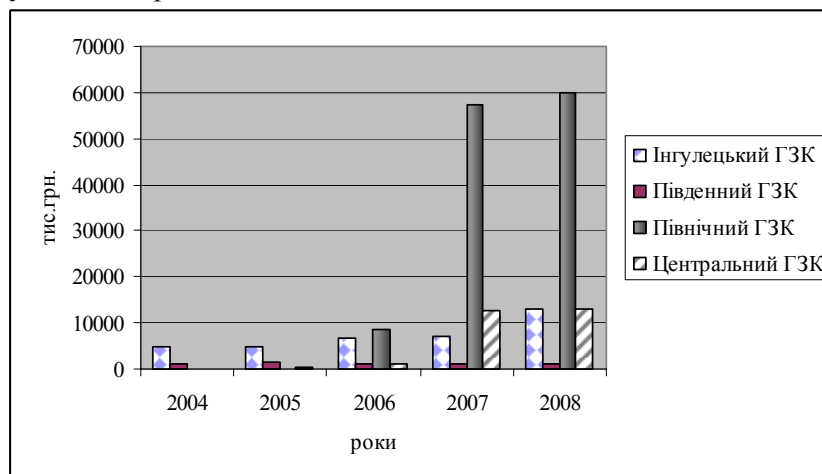

Рис. 1. Динаміка обсягів нематеріальних активів Криворізьких гірничозбагачувальних комбінатів складено авторами за даними фінансової звітності підприємств

Проте, якщо розглядати відносні показники забезпеченості українських виробників залізорудної сировини нематеріальними активами, стає зрозумілим, що їх частка у загальних активах підприємств є дуже не значною (рис. 2).

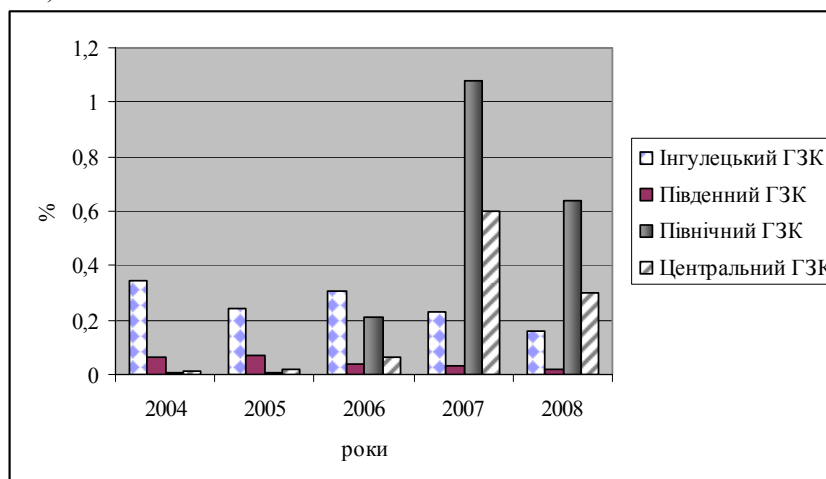

Рис. 2. Частка нематеріальних активів у загальній вартості активів підприємств складено авторами за даними фінансової звітності підприємств

Для здійснення оцінки і подальшого управління нематеріальними активами підприємства-експортера, на наш погляд, доцільно скористатися наступною моделлю визначення впливу нематеріальних активів на результативність експортної діяльності підприємства (рис. 3).

Рис. 3. Модель визначення впливу нематеріальних активів на результативність експортної діяльності підприємства, авторська розробка

Використання запропонованої моделі дозволить оцінювати нематеріальні активи підприємства-експортера як з точки зору їх наявності і структури, так і ефективності використання.

Таким чином, використання або, навпаки нехтування особливостями використання нематеріальних активів може зробити серйозний вплив на ефективність експортної діяльності підприємства. Адже на світовому ринку український виробник зустрічається у конкурентній боротьбі з іноземними підприємствами, що мають триваліший досвід функціонування в умовах ринкової економіки і, відповідно, досвідченіші у питаннях використання нематеріальних активів.

Питання нарощування конкурентного рівня українських виробників залізорудної сировини може бути вирішено шляхом збільшення частки нематеріальних активів власної розробки у сумі активів підприємства. Для цього корисним може стати використання радянського досвіду новаторства та раціоналізаторства. Але це потребує від вищого керівництва розуміння необхідності стимулювання і, перш за все, матеріального персоналу підприємства на всіх рівнях й усіх ланках виробництва.

Теоретичні аспекти даної проблеми також потребують подальшого поглибленого вивчення, зокрема, у контексті визначення особливостей складових нематеріальних активів гірничовидобувних підприємств та результативності їх використання.

Література

1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал. – СПб.: Изд-во «Питер», 2001. – 288 с.
2. Гаранина Т.А. Роль нематериальных активов в создании ценности компании: теоретические и практические аспекты / Т.А. Гаранина // Корпоративные финансы. 2009. – № 4 (12). – С. 79-96
3. Kaplan R.S. Измерение стратегической готовности нематериальных активов/ Пер. М.М.Смирнова, ред. И.Н.Баранов / R.S. Kaplan, D.P. Norton // Российский журнал менеджмента. - 2004. Т.2. – № 3. – С. 85-104
4. Каплан Р. Организация ориентированная / пер. с англ. / Р. Каплан, Д. Нортон. – Москва: ЗАО «Олимп-бизнес», 2003. – 416 с.
5. Крайник О.П. Економіка підприємства : навч. посіб. /За ред. О.П. Крайник / О.П. Крайник, Є.С. Барвінська. - Львів: Національний університет «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2003.-208с.
6. Мошенський С.З. Економчний аналіз : підруч. для студ. економ. спец ВНЗ / За ред. д.е.н., проф., Ф.Ф.Бутинця / Мошенський С.З., Олійник О.В.- Житомир: ПП «Рута», 2007.- 704с.

Рецензент доктор екон. наук, професор Е.В. Афанасьєв